

Kielikuntien luokittelun näkymiä

Kielten sukulaisuussuhteiden selvittämisessä voisi ensi olettamalta tuntua, että niin kuin toisiaan muistuttavista kielistä on koottu kieliryhmiä (germaanisiet, slaavilaiset; permiläiset, itämerensuomalaiset) ja ryhmistä kielikuntia (indoeurooppalaiset, uralilaiset), niin loogista jatkoa olisi etsiä toisiaan muistuttavien kielikuntien etäsukulaisuussuhteita ja rekonstruoida niiden etäkantakieliä. Kokonaan erillisten taksonomisten yksikköjen pitäisi siis aikaa myöten hitaasti mutta varmasti huveta; teoreettinen päätepiiste olisi kaikkien maailman kielten yhteinen alkukieli, kaikkien haarojen runko. Kielihistorian tutkimuksen todelliset vaiheet ovat kuitenkin olleet toisenlaiset.

Esimerkistä käy oma uralistiikkamme. M. A. Castrén ja useat hänen aikalaisensa uskoivat, että suomalais-ugrilaiset, samojedi-, turkkilais- ja mongolikieliet muodostavat suuren »turaanilaisen» eli ural-altailaisen kielikunnan. Vaikka ural-altailaista kielikuntaa jo kauan sitten lakattiin pitämästä tosiasiassa, joka oli vain vailla lopullista vahvistustaan, niin vielä varsin pitkään pidettiin periaatteessa auki mahdollisuutta, että metodejaan hionut ja kaikkeen tarvittavaan aineistoon syvällisesti paneutuva tuleva tutkimus voisi rekonstruoida uralilaisten ja altailaisten kielten yhteisen kantamuodon. Näin ajattelivat vielä mm. vasta viime vuosikymmenellä edesmenneet Björn Collinder ja Aulis J. Joki. (Muitakin etäsukulaisuushypoteeseja esitettiin, mutta rakenneyhtäläisyydet houkuttelivat etsimään uralilaisten kielten lähimpiä etäsukulaisia altai-

laisista kielistä.)

Yksin altailaisenkin kielikunnan koostumuksesta oli eriäviä mielipiteitä. Siihen laskettiin ilman muuta kuuluvan omina haaroinaan turkkilais-, mongoli- ja tunguusi kielet, joita yhteensä tunnetaan eläviä ja kuolleita kolmisenkymmentä; näihin kolmeen ryhmään rajoittumista on nimitetty mikroaltailaiseksi näkemykseksi. Omana erillisenä, huomattavan poikkeavana haaranan joukkoon varsin usein luettiin myös korea (makroaltailainen näkemys, jonka huomattavin edustaja oli suomalainen G. J. Ramstedt). Vain pienehkön vähemmistön mielipide – jota kuitenkin pidettiin sentään suhteellisen kunniallisena – hyväksyi mukaan japaninkin; tätä kantaa voisi saman mallin mukaan nimittää mega-altailaiseksi. Väljimmin ottaen ural-altailainen kielikunta olisi siis ulottunut maantieteellisesti Norjan etelälapista japanin kieleen.

1950-luvulta lähtien alkoi kuitenkin altaistiikassa voimistua kanta, jonka mukaan jopa siihen asti selvänä tosiasiassa pidetty mikroaltailainenkin kieliyhteys oli erehdys: turkkilaisten, mongolilaisten ja tunguusi-kielten sanaston ja muoto-opin yhtäläisyydet, joiden oli uskottu olevan merkkejä keskinäisestä sukulaisuudesta, olivat luontevimmin tulkittavissa vanhojen ja kiinteiden lainakosketusten jäljiksi. Tässä gorbatšovilaisessa työssä, altailaisen kielikunnan hajottamisessa itsenäisten kielikuntien yhteisöksi, tärkeimmät tutkijat ovat britti Gerard Clauson, saksalainen Gerhard Doerfer ja unkarilainen András Róna-Tas; viimeiseksi merkittäväksi »pro-altaistiksi» lienee jäänyt venäjäsaksalais-amerikkalainen Nikolaus Poppe (1897–1991).

Muun kielentutkimuksen tietoisuuteen al-

tailaisen kielikunnan hajottaminen pääsi varsinaisesti vasta 1970–80-lukujen vaihteessa. Muiden kuin kielentutkijoiden tietoisuuteen se ei oikein ole päässyt vieläkään; tämä ei ole vailla merkitystä sen kannalta, mitä myöhemmin tuon esiin. (Asiasta tarkemmin ks. Janhunen 1984 ja Karttunen 1992: 161–164.)

Kun itse altaillaisen kielikunnan ytimenä pidetyt kieliryhmätkin näin erotettiin toisistaan, on selvää, ettei koreaa ja japania kannata enää yrittääkään kytkeä mukaan, vielä vähemmän pitää yllä mitään ural-altailaista hypoteesia. (Ettei mitään jäisi epäselväksi: turkkilais-, mongoli- ja tunguus kielet ovat kyllä kukin erikseen sukulaiskielten ryhmiä, ne ovat jopa kaikki suhteellisen tiiviitä ja myöhään hajaantuneita kielikuntia.)

Aikaisemmin meillä siis oli kaksi kiistatonta kielikuntaa sekä kaksi toiseen ehkä löyhästi liittyvää kieltä, ja väljimmän tulokunnan mukaan vielä hyvinkin realistisena pidetty oletus koko joukon alkusukulaisuudesta. Nykyinen kuva sen sijaan käsittää neljä erillistä kielikuntaa sekä kaksi isolaattikieltä, joille ei tunneta sukulaisia. Kielisukulaisuuden selvittämistyö siis näyttää tulosvastuujattelun kannalta menneen taaksepäin.

Tietenkään näin ei ole. Tieteessä negatiivinenkin tulos on tulos, eikä kielisukulaisuuden selvittämisen ainoa suunta ole kohti tällä hetkellä yleisesti hyväksytyjen ryhmien yhdistämistä keskenään. Taksonomisen ryhmän täytyy perustua geneettiseen (kielistä puhuttaessa ehkä mieluummin: genealogiseen) sukulaisuuteen, jotta taksonomiassa ylipäätään olisi mieltä.

Asiaa voi ehkä valaista kokonaan toiselta alalta otetulla rinnakkais esimerkillä. Kauan sitten kaikki ensi sijassa lihaa syövät linnut – haukat, pöllöt, kotkat ja korppikotkat – luokiteltiin petolintujen lahkoksi. Jo viime vuosisadalla ilmeni, että pöllöjen anatomiset rakenneominaisuudet ovat liian erilaisia, että ne voitaisiin lukea samaan lintulahkoon kuin muut – niiden lähimpiä kehityshistoriallisia sukulaisia ovatkin kehrääjät. Tämä siis on jo vanhaa tietoa.

Vasta 1980-luvulla osoittautui vertaile-

van geenitutkimuksen ansiosta, että nyt päiväpetolinnaiksi nimitetyssä lahkossa yhä oli jäseniä väärän koivun takaa: Pohjois- ja Etelä-Amerikan kondorikotkat (jotka kyllä vanhastaan oli luokiteltu selvästi muista poikkeavaksi heimoksi) eivät olleetkaan muiden päiväpetolintujen sukulaisia, vaan polveutuivat kurkilinnoista. Ne tulisi siis pöllöjen tavoin lukea omaksi lahkokseen; suurissa hakuteoksissa näin ei kuitenkaan näy vielä tehdyn, mikä viittaa siihen, että lintutieteilijöissäkään on omat »pro-altaistinsa».

Tutkija, joka vielä nykyään pitää kiinni altaillaisen kielikunnan käsitteestä, oli syynä sitten perinteestä luopumisen vaikeus tai mikä hyvänsä, on verrattavissa lintutieteilijään, joka yhä lukee kondorit tai jopa pöllöt petolintujen lahkoon. Termiä »altaistiikka» voi silti edelleen käyttää turkkilais-, mongoli- ja tunguuskielten lainakosketusten ja areaalipiirteiden tutkimisesta – onhan kontaktien, jotka sadan vuoden ajan harhauttavat tutkijat luulemaan kieliä toistensa sukulaisiksi, täytynyt olla hyvin syvälekäyviä ja merkittäviä. Samoin voi altaillaisista kielistä puhua areaalisena ryhmänä, kuten petolinnaistakin ekologisessa mielessä, ravintoketjun ja ekosysteemin osana – ainoastaan genealogisina yksikköinä niitä ei voida enää pitää.

Toinen merkittävä hajaannus on tapahtunut sinotiibetiläisessä kielikunnassa; sitä ei suinkaan ole ryhmänä hylätty, mutta se on menettänyt tärkeän alaryhmän: thaikielet. Amerikkalainen Paul Benedict esitti jo 1942, että thaikielten ja kiinan yhteiset sanat ovat vanhaisia lainoja; lainat ovat kulkeneet molempiin suuntiin, sillä nykyinen Etelä-Kiina on laajalti entistä, kiinalaistunutta thaikielten aluetta. Tämä hyväksyttiin asiantuntijain piirissä 1960-luvun mittaan, mutta tiedon leviämisen hitaus näkyy siitä, että Aulis J. Joki »Maailman kielet»-teoksessaan yhä lukee thaikielet sinotiibetiläisiin. (Moni muukin tieto tässä teoksessa on vanhentunut, ja kummallisena on pidettävä, että siitä vielä 1984 otettiin uusi, lähes tyystin muuttamaton painos. Kokonaan uuden suomenkielisen maailman kielten esi-

Havainnot

tyksen laatimiseen on ilmeinen tarve.) On esitetty jopa, että sinotiibetiläisen kielikunnan toinen päähaara kiina (jonka päämurteet oikeastaan ovat omia kieliään) ei olisi-kaan sukua toiselle haaralle, tiibetiläis-burmalaisille kielille; tämä hypoteesi ilmeisesti on jäänyt siksi pienen vähemmistön mieliteeksi, että sinotiibetiläisestä kielikunnasta edelleen on syytä puhua.

Vastaavanlainen oletus on esitetty indoeurooppalaisen kielikunnan poikkeavimmasta ryhmästä, heettiläis- eli anatolialaiskielistä: ne eivät olisi-kaan sukulaisistaan varhaisimmin eriytynyt indoeurooppalainen haara vaan suorastaan aivan toista lähtöä oleva indoeurooppalaistunut kielimuoto. Tämäkin on jäänyt vaille yleistä hyväksyntää.

Alueellisia ryhmiä

Eräät Joen »Maailman kielten» ryhmistä on itse kirjassakin todettu vain alueellisiksi; Joen syynä niiden käsittelyyn samassa luvussa on joko ryhmien pienuus tai luokittelussa vielä vallitseva epäselvyys. Näitä alueellisia ryhmiä Joella ovat mm. paleoaasialaiset kielet (todellisuudessa kolme kielikuntaa, jeniseiläiset, kamtšatkalaiset ja eskimo-aleutilaiset kielet sekä isolaatit giljakki ja jukagiiri) ja austroaasialaiset kielet (mon-khmer-kielet ja mundakielet).

Tämä piirre on maailman kielten sukulaisuussuhteiden selvittämisessä ollut hyvin ominainen. Historian oikusta vertaileva kielitiede sai alkunsa maailmankolkassa, jossa kielten määrä ei ollut kovin suuri ja jonka kielten valtaosa kuului yhteen ja samaan kielikuntaan (ja lopuistakin kaikki paitsi baski muutamiin muihin yhtä helposti osoitettaviin). Muiden maanosien kielistä taas on eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta saatu tietoja niin verkkaisesti ja myös niiden määrä on niin suuri, että ne on pitkäksi aikaa tyydytty alustavasti ryhmittelemään vain puhuma-alueensa mukaan. Näistä alun perin maantieteellisistä ryhmityksistä yksi, Australian alkuasukaskielet, on sittemmin osoittautunut myös aidoksi kielikunnaksi;

suurin osa mannerta jopa on yhden ainoan haaran, pama-nyunganalaisen aluetta.

Sen sijaan kahdessa hyvin erikokoisessa maailmankolkassa, Amerikan kaksoismantereella ja Uuden-Guinean saarella, kielten moninaisuus on kerrassaan huikea. Ei voi kyllin teroittaa sitä seikkaa, että nimityksillä »intiaanikielet» ja »papualaiskielet» on yksinomaan maantieteellis-kulttuurinen merkitys – samanlainen kuin jos sanottaisiin »euraasialaiskieliksi» kaikkia Euroopan ja Aasian kieliä sukulaisuudesta riippumatta. Kummankaan maantieteellisen alueen satojen kielten ryhmittelyssä kielikuntiin ei ole saatu yleisesti hyväksytyjä tuloksia; monet luokitusehdotukset kilpailevat keskenään, ja itsenäisten kielikuntien (korkeimpien genealogisesti vahvistettujen yksikköjen) määrästä on esitetty niinkin korkeita lukuja kuin Pohjois-Amerikasta 63 (Campbell – Mithun 1979, teoksessa Ruhlen 1987: 218; ilmeisesti isolaattikielien luvussa mukana), Etelä-Amerikasta 117 sekä koko joukko luokittelematta jätettyjä kieliä (Loukotka 1968, teoksessa Robins – Uhlenbeck 1991: 46) ja Uudesta-Guineasta kuutisenkymmentä (Robins – Uhlenbeck, mts. 229). Nämä luvut voivat olla liian suuria, varsinkin Amerikan osalta, mutta antavat kuvan siitä, miten suuri on maailman näiden osien kielellinen hajanaisuus.

Afrikankin kielten luokittelu oli kauan epäselvä ja perustui lähinnä rodullisiin ja kulttuurisiin ryhmityksiin – niinpä mm. Joen »Maailman kielissä» (s. 96–98) puhutaan »negroafrikkalaisista kielistä», jotka jaetaan »sudanilais- ja bantukieliin»; jako seuraa läpinäkyvästi mustien afrikkalaisten rodullista jakoa sudanin- ja bantuneekeihin. (En tiedä, pidetäänkö fyysisessä antropologiassakaan tätä jakoa enää pätevänä.) Afrikan kielten sukulaisuusryhmittelyssä on varsin yleisesti hyväksytty amerikkalaisen Joseph Greenbergin, myös kielten universaalipiirteiden tutkijana tunnetun, esittämä jako. Afrikassakin on kieliä paljon, toista tuhatta, mutta kielikuntia ilmeisesti vain neljä: afroaasialainen eli seemiläis-haamilainen, niililäis-saharalainen, nigeriläis-kongolainen ja khoisan-kielikunta. Nigeriläis-

kongolaiseen kuuluvat lähes koko mustan Afrikan kielet, mm. bantukielet; niililäis-saharalaisia puhutaan pohjoisessa Keski-Afrikassa, khoisankieliä puhuvat hottentotit ja bušmannit.

Omnikomparativismi

Joseph Greenbergin mainitseminen sopii päättämään katsaukseni maailman kielikuntien ryhmittelyyn nykytilaan ja aloittamaan sen sijaan kirjoitukseni ohjelmallisen osuuden. Greenberg on nimittäin parin viime vuosikymmenen mittaan kohonnut keskeiseksi hahmoksi suuntauksessa, josta on historiallisessa kielitieteessä syytä olla vakavasti huolissaan: omnikomparativismissa.

Omnikomparativismi (kirjaimellisesti »kaikenvertailu») ei ole kielitieteessä uusi ilmiö. Tanskalainen Holger Pedersen esitti jo vuosisadan alkupuolella, että Pohjois- ja Keski-Euraasian kielet sekä eskimokielet muodostavat »nostraattisen» kielikunnan (Joki, mts. 79). Nostraatikkojen harrastamisessa ryhmityksissä on koulukuntaeroja; heitä on toisen maailmansodan jälkeen eniten ollut entisessä Neuvostoliitossa.

Kaukasian kielten, erityisesti georgian tutkijana jopa ansioitunut Nikolai Marr puolestaan oletti ensin »jaafetilaisen» kielikunnan, johon hän Kaukasian kielten ohella luki baskin, etruskin ja heetin, ja laajensi spekulationsa sitten peräti koko maailman alkukielen rekonstruointiin. Onnistumalla antamaan kieliteorialleen »luokkaluonteen» Marr sitten saavutti Stalinin Neuvostoliitossa eräänlaisen kielitieteen Lysenkon aseman; toisin kuin Lysenko, hän ehti kuollakin kunniansaan v. 1934, ja hänen asemansa Neuvostoliiton kielitieteen suurimpana auktoriteettina säilyi aina vuoteen 1951, jolloin kielitieteilijät vihdoinkin onnistuivat vakuuttamaan kaikkien alojen suurimmalle auktoriteetille, että Marrin teoriat olivat humpuukia.

Atlantin toisellakin puolen on oltu aktiivisia. Joki toteaa (mts. 11–12): »Eräät amerikkalaiset glottokronologian ja leksikostatistiikan johtomiehet ovat viime vuosikym-

menillä ryhtyneet kehittämään uudentyyppistä universaalista kielenvertailumenetelmää, mutta saavutetut tulokset eivät ole ainakaan toistaiseksi olleet erityisen vakuuttavia.» Joukkoon, johon Joki viittaa, lienee kuulunut myös Greenberg.

1950- ja 1960-luvulla Greenberg sai mainetta erityisesti kielten universaaleja koskevassa keskustelussa ja teorianmuodostuksessa; monia Greenbergin esittämiä universaaleja on korjattu ja hiottu, mutta tällä alalla hänen tuloksilleen on voitu perustaa. Kuten jo totesin, myös Afrikan kielten luokittelussa hän ilmeisesti on saavuttanut kestäviä tuloksia.

Arvattavasti tämä menestys on saanut hänet kurkottamaan yhä uusille alueille, joilla häneltä selvästikin täysin puuttuu pätevyys. 1960- ja 1970-luvulla hän esitti joukon etymologioita, joilla hän katsoi osoittaneensa kaikki papualaiskielet, Tasmanian 1800-luvulla sukupuuttoon kuolleet alkuasukaskielet (jotka eivät ole sukua Australian alkuasukaskielille) sekä Intialle kuuluvan Andamanien saariryhmän kääpiökansojen kielet yhdeksi »Intian-Tyynenmeren» pääjaksoksi (Ruhlen 1987: 175–177). Termi »pääjakso» (engl. *phylum*) on lainattu eläintieteestä, ja sillä tarkoitetaan kielikuntaa korkeampia genealogisia yksikköjä, joihin omnikomparativistit yrittävät yhdistellä jo vahvistettuja kielikuntia; Euraasian »nostraattiset kielet» olisivat myös pääjakso, mutta nostraatikot eivät ainakaan aikaisemmin tätä termiä käyttäneet.

Andamanit, Uusi-Guinea ja Tasmania ovat huomattavan kaukana toisistaan, ja niiden alkuasukkaat ovat eläneet aivan eristyksissä muusta maailmasta (Andamaaneilla ja Tasmaniassa enimmäkseen kuolleet eristyksen murtumiseen). On tai ainakin pitäisi olla siis aivan ilmeistä, että näiden saarten kielten yhdistäminen on yhtä villin mielikuvituksen tuotetta kuin Marrin baskista, etruskista ja Kaukasian kielistä kokoama jaafetilainen kielikunta – ja motiiviltaankin samankaltainen: kun nämä kielet esiintyvät laajoja alueita peittävien kielikuntien ympäröiminä erillisinä saarekkeina, on tullut houkutus ajatella niiden olevan sukua edes

Havainnot

keskenään.

Kritiikki ei ole Greenbergin vauhtia hillinnyt: 1980-luvulla hän paneutui intiaanikieliin, ja katso – lukuun ottamatta Luoteis-Kanadan na-dene-kielikuntaa hän yhdisti (Greenberg 1987) Pohjois-, Keski- ja Etelä-Amerikan sadat ja taas sadat mitä moninaisimmat kielet yhdeksi ainoaksi »amerind»-pääjaksoksi (nimityksetkin jo rupeavat muistuttamaan neuvostobyrokratian lyhennehirviöitä).

Luulen aavistavani tämänkin jaon perimmäisen motivaation. Monet Amerikan manerten asutushistoriaa selvittäneet arkeologit ja väestötieteilijät ovat otaksuneet ihmisten vaeltaneen Aasiasta kolmena suurena aaltona (ks. esim. Henriksson 1986: 9–10). Tiedosti Greenberg asiaa tai ei, on ilmeistä, että hänen luokittelunsa pohjalla on pyrkimys sovittaa Amerikan kielellinen jako näihin kolmeen asutusaaltoon, joita siis kielikunnittain (tai »pääjaksoittain») vastaisivat eskimokielet, na-dene-intiaanikielikunta ja vanhimpana ryhmänä muut intiaanikielielet.

Vaikka hänen vuoden 1987 teoksensa varsinaisena aiheena ovatkin Amerikan alkuperäisväestön kielet, hän myös tuossa teoksessa esittää jaottelunsa koko maailman kielistä, jotka hän on koonnut ei enemmäksi kuin viideksitoista »pääjaksoksi». Hänen euraasialaiseen pääjaksoonsa kuuluvat indoeurooppalaiset, uralilaiset, altailaiset, kamtšatkalaiset ja eskimo-aleuttilaiset kielet sekä jukagiiri, giljakki, ainu, korea ja japani; muita tuskin maksaa vaivaa esitellä.

Metodi ja totuus

Omnikomparativistisen metodin luonnehtimiseksi kannattaa siteerata sen innokasta puolustajaa, Greenbergin oppilasta ja harrasta ihailijaa, amerikkalaista Merritt Ruhlenia: »Niin kuin Greenberg on korostanut varhaisimmista töistään lähtien, multikomparatiivinen tekniikka on vanhin, nopein ja tehokkain menetelmä laajan alueen [kieli]sukulaisuussuhteiden selvittämiseksi. Sen perusajatus on koota sanaluetteloita, yleensä pitäytyen muutamaan sataan perussa-

naan, niin suuresta määrästä kieliä kuin suinkin.» (Ruhlen, mts. 120.) Tämä kehuksi tarkoitettu luonnehdinta paljastaa menetelmän arvon ehkä säälimättömämmin kuin mikään kritiikki pystyisi. Greenberg ja muut omnikomparativistit väheksyvät äännevastaavuuksien ja -lakien rekonstruoinnin merkitystä kielisukulaisuuden osoittamisessa; esimerkiksi Ruhlen esittää teoksessaan useaan otteeseen, ettei indoeurooppalaisten kielten sukulaisuutta osoitettu äännelakien vaan sanavertailujen nojalla.

Pahemmin ei lukijaa enää voisi sumuttaa eikä itseään pettää. William Jonesin kylläkin katsotaan »osoittaneen» sanskritin ja Euroopan klassisten kielten sukulaisuuden vuonna 1786, lähes sata vuotta ennen äännelakeja painottaneen nuorgrammaattisen koulukunnan syntyä. Mutta Jonesin onnena on ollut päästä oikeille jäljille vanhojen kieltenmuistomerkkien avulla, ja nuorgrammaattiset äännelait ovat vahvistaneet tuloksen. Nykyisten kriteerien mukaan Jones oikeastaan ei todistanut indoeurooppalaisten kielten sukulaisuutta; näin vain yhä sanotaan siitä syystä, että hän sai kielentutkijat uskomaan tähän sukulaisuuteen, eikä käsituksesta ole myöhemmin tarvinnut lupaa.

Mutta maailmassa on vain kaksi kielikuntaa, joista on olemassa useamman kuin yhden kielen muistomerkkejä ajalta eKr.: indoeurooppalainen ja seemiläis-haamilainen. (Lukuisista näihin kuulumattomistakin kielistä toki on näin vanhoja tekstejä, ennen kaikkea sumerista ja kiinasta, mutta ne kaikki edustavat omia ryhmiään yksin.) Mikä merkitys tällä on, näkyy vallan hyvin kahdesta jo mainitusta esimerkistä: altailaisen kielikunnan oletuksesta ja thaikielten lukemisesta sinotiibetiläisiin. Mitä enemmän ja vanhempia tekstejä mitä useammasta ryhmän kielestä on käytettävissä, sen vähemmän sekoittavat kuvaa sellaiset vanhat lainakosketukset, jotka kauan erehdyttivät tutkijoita altailaisten ja thaikielten suhteen.

Kuinka toivottomasti Greenberg on seonnut pasmoihinsa tältä kannalta, sen osoittaa parhaiten, että hän on pitänyt intiaanikielten sukulaisuuden todisteina esim. Keski-Ame-

rikassa sanoja, jotka ovat alueen kieliin lainautuneet mayasta tai jopa espanjasta (Campbell 1988: 595). Ja kun omnikomparativistit pyrkivät rakentamaan kielellisiä pääjaksojaan, heidän tuloksensa ovat paradoksaalisesti epäilyttäviä nimenomaan esitettyjen etäisten sukulaissanojen liiallisen samankaltaisuuden vuoksi: Greenbergin metodia kritisoivalle Campbellille ei tuota vaikeuksia esittää intiaanikielten ja suomen yhteissanoja näytteeksi menetelmän nurinkuruudesta (mts. 602–603).

Kuka osaisi edes olettaa, että sanan 'viisi' vastineet, sanskriitin *pañca* ja englannin *five* tai suomen *viisi* ja unkarin *öt*, palautuvat samaan kantakielen sanaan, ellei huolellinen äännehistoriallinen tutkimus olisi asiaa paljastanut ja kyennyt esittämään, millä tavoin nämä sanat toisiaan vastaavat? Omnikomparatiivisen sanaluetteloinnin keinoin koottujen kielellisten pääjaksojen vastinsanat kuitenkin poikkeavat toisistaan paljon vähemmän, vaikka näihin pääjaksoihin luetaan vakiintuneet kielikunnatkin vain alaryhminä, ja niiden sukulaisuuden pitäisi siis olla vielä kaukaisempaa. Juuri tästä syystä omnikomparativistien halveksimat äännevastaavuudet ovat avainasemassa, ja kielisukulaisuuden olettaminen pelkkää spekulointia niin kauan kuin sellaisia ei ole voitu esittää.

Muun aineiston ansiosta tiedämme, että ruotsin *kläder* ja suomen *kledjut* ovat lainasuhteessa, kun taas ranskan *vetement* 'vaatteet' ja suomen *vetimet* ovat sattumalta samankaltaisia; kumpikaan pari ei osoita kielen sukulaisuutta. Ruotsi ja Englanti sen sijaan ovat sukulaiskieliä, mutta sanat *pojke* ja *boy* eivät ole siitä todisteita. Omnikomparativistien metodein emme pystyisi aitoja sukulaissanoja mitenkään erottamaan tällaisista tapauksista; näitä täynnä ovat kuitenkin heidän vertailevat sanaluettelonsa »niin suuresta määrästä kieliä kuin suinkin». Unkarilainen professori Sándor Rót on osuvasti luonnehtinut menetelmää »etymologiseksi dadaismiksi» (Rót 1990: 61). Jos altailaisesta kielikunnasta kiinni pitäminen on kuin lukisi haukat ja pöllöt samaan lintulahkoon, niin omnikomparativismi on verrattavissa

luokitteluun, jossa valas on kala tai lepakko ja sudenkorento lintuja.

Koska useimmista kielikunnista on vanhoja kielenmuistomerkkejä vain vähän tai ei ollenkaan, äännelait ja -vastaavuudet on perustettava kentältä kerättyyn materiaaliin – mikä vaatii suunnatonta detaljityötä ja likipitäen »tuhattuotisia murteenkeruutalkoita» (Jussila 1993). Asiantuntijat, esimerkiksi intiaanikielten, tietenkin ovat tästä selvillä eivätkä pelkää aineiston työlästä ja pikkutarkkaa analyysia.

Mutta omnikomparativisteja tämä ei miellytä: »Joseph Greenbergillä on kiistatta suuremmat ansiot maailman kielen suhteiden selvittämisessä kuin kenelläkään tutkijalla on koskaan ollut – tai tulee koskaan olemaan. Greenbergin asema kielen luokittelussa on sama kuin Linnén biologisessa taksonomiassa. Kun muut lingvistit ovat tyytynneet omistamaan uransa pienten lähisukuisten kieliryhmien vähäisimpien yksityisseikkojen ratkomiseen, ilmeisesti siinä toivossa, että tämän tilkkutyön teko joskus kutoutuisi maailman kielen yleisluokitukseksi, Greenbergillä on ollut uskallusta yksinään luokitella kaikki Afrikan, Uuden-Guinean ja Pohjois- ja Etelä-Amerikan kielet.» (Ruhlen, mts. ix.) Jos tässä onkin äännessä mestarin palvova oppilas, on vaikea uskoa Greenbergin itsensä olevan tästä elämäntyönsä luonnehdinnasta yhtään enempiä eri mieltä kuin Napoleon suuruutensa ylistäjien kanssa.

Greenberg siis on megalomaani ja uskoo oman tehtävänsä suuruuteen melkein kuin Noam Chomsky ja saa hänen laillaan ihailijoita, koska hänellä on Näkemys, mykistävän valtava. Tässä olisi huolen aiheita jo kyllin, mutta asia on vielä paljon vakavampi.

Tukea ulkopuolisilta

Nostraatikot ja omnikomparativistit ovat tietenkin löytäneet toisensa ajat sitten; he ovat jo innokkaasti rekonstruoineet koko maailman alkukielen sanoja ja pitävät aiheesta säännöllisesti tieteellisiä kongresseja.

Havaintoja

Mutta viime vuosina he ovat saaneet odottamattomia kuulijoita: paleontologit, paleoantropologit, geneetikot ja väestötieteilijät, jotka pyrkivät selvittämään ihmislajin levittäytymisen yli maapallon.

Näiden alojen tutkijain kiinnostus on ymmärrettävä ja oikea, pyritäänhän tieteessä etsimään tuloksille riippumatonta evidenssiä toisista yhteyksistä. Mutta antropologit ja väestötieteilijät eivät tietenkään pysty arvioimaan kielipääjaksojen kokoamisen tieteellistä painoa ja pätevyyttä. Lyle Campbellin huoli (mts. 610), että Greenbergin kirja intiaanikielistä johtaa ulkopuolisia harhaan, on toteutunut yli (vai alle?) odotusten. Suomessa syntyi asiasta vähäistä keskustelua syksyllä 1990 (ks. Turunen 1990a ja b sekä Niemi 1990 ja Anhava 1990). Mutta tilanteen todellinen vakavuus näkyy siitä, mitä kirjoittaa Stephen Jay Gould.

Stephen Jay Gould on amerikkalainen paleontologi, Harvardin yliopiston professori, joka myös on Anto Leikolan kaltainen alansa uuttera populaaristaja ja pitää kuukausipalstaa arvostetussa *Natural History Magazine* -aikakauslehdessä; näitä erinomaisia esseitään hän parin vuoden välein julkaisee kirjoina, jotka ovat saaneet suuren suosion (minäkin ne aina ostan kohta kun ne ilmestyvät pehmeäkantisina). Yksi hänen teoksistaan on suomennettukin, useita ilmestynyt ruotsiksi ja muilla kielillä; sitten englantilaisen Julian Huxleyn päivien ei kukaan biologian alan kirjoittaja liene saanut osakseen sellaista suosiota ja arvonantoa kuin Gould.

Gould on tuoreessa esseekokoelmassaan (Gould 1991: 32–41) ilmaissut innostuksensa omnikomparativistien saavutuksiin. Ei hän itse ole varsinaisesti asialla – hän referoi neljän kirjoittajan laatimaa, eri näkökulmia yhteen vetävää artikkelia (Cavalli-Sforza ym. 1988) – mutta hänen sanakäänteensä nostattavat puistatuksia:

»Kielelliset vastaavuudet ovat minusta kiehtovampia kuin mikään muu Cavalli-Sforzan ja hänen tovereidensa kirjoituksessa.» (Gould, mts. 39.) Ja: »Erityisesti minua kiinnostaa, että nämä epäortodoksiset hypoteesit kieliryhmien yhteyksistä ja yhä lä-

hemmäs alkukieltä yltävistä mahdollisista rekonstruktioista sopivat niin hyvin geneetisiin yhtäläisyyksiin.» (Mts. 40.) On irvokasta, että Gould, joka kiivaasti ja ansiokkaasti on hyökännyt sellaista tieteellistä pötyä kuin kreationismia, eugeniikkaa (ihmisjalostusta) ja rotujenvälisiä älykkyystestejä vastaan, on langennut pitämään omnikomparativistien huuhaatuloksia kielentutkimuksen eturintamana. Ja kuten näkyy, hän ei ole suinkaan yksin, vaan hänellä on seuranaan koko joukko ihmisen alkuperää tutkivien tieteiden edustajia; Gouldin erityismerkitys on siinä, että häntä kuunnellaan laajalti.

Dramaattinen vertaus ehkä valaisee asiaa. Jeesus Kristus oli juutalainen reformaattori, jonka ajatukset eivät saavuttaneet juutalaisten keskuudessa yleistä hyväksyntää. Silloin Paavali Tarsolainen muunsi Jeesuksen opetuksia poistamalla ennen kaikkea ympärileikkauksen- ja ruokamääräykset, niin että oppia saattoi julistaa muille kuin juutalaisille, jotka sen ottivatkin paremmin vastaan. Mitä mieltä Jeesuksesta olemmekin, juutalaisille Paavalin kiertoliike koitui tuhoisaksi.

Eivät meitä kielentutkijoita sentään pogromit uhkaa. Mutta omnikomparativismi ei enää ole naurun eikä vähättelyn asia. Jos tämän suunnan edustajat onnistuvat (ovat jo onnistuneet) paavalimaisen kiertoliikkeen avulla uskottelemaan muiden alojen tutkijoille olevansa kielitieteen avantgardea ja leimaamaan metodinsa vastustajat jääräpäisiksi, näköalattomiksi konservatiiveiksi, tällä tulee olemaan erittäin vakavat vaikutukset tiedepolitiikkaan, määrärahojen jakoon, kielitieteen tulosten arviointiin ja pahimmillaan jopa kouluopetukseen.

Esitän vakavan vetoituksen maamme kielentutkijoille, tutkimussuunnasta ja -kohteesta riippumatta, ja pyydän nostamaan asian esille myös ja erityisesti kansainvälisissä yhteyksissä: meillä ei ole varaa antaa nostraatikkojen ja omnikomparativistien etymologisen dadaismin edustaa kielitieteen huippusaavutuksia muiden alojen tutkijain silmissä. On vastaiskun aika: erityisesti ihmislajin esi- ja varhaishistoriaa tutkivien alojen keskuuteen on suunnattava voimakas

tiedotuskampanja, jossa tehdään selkoa kielihistoriallisen tutkimuksen valideista periaatteista ja menetelmistä.

JAAKKO ANHAVA

LÄHTEET

- ANHAVA, JAAKKO 1990: Kielten moninaisuus arvo sinänsä. Helsingin Sanomat 14. 11.
- CAMPBELL, LYLE 1988: Review article. – Lg. 64 s. 591–615.
- CAMPBELL, LYLE – MITHUN, MARIANNE (toim.) 1979: The languages of Native America. Austin, Texas.
- CAVALLI-SFORZA, L. L. – PIAZZA, A. – MENDOZZI, P. – MOUNTAIN, J. 1988: Recognition of human evolution: Bringing together genetic, archaeological, and linguistic data. – Proceedings of the National Academy of Sciences, August, s. 6002–6006.
- CSIFU 1B = Congressus septimus internationalis fenno-ugristarum. Sessiones plenares et symposia. Debrecen 1990.
- GOULD, STEPHEN JAY 1991: Bully for Brontosaurus. Hutchinson Radius, New York.
- GREENBERG, JOSEPH 1987: Language in the Americas. Stanford, California.
- HENRIKSSON, MARKKU 1986: Alkuperäiset amerikkalaiset. Gaudeamus, Jyväskylä.
- JANHUNEN, JUHA 1984: Altailaisen hypoteesin nykytila. – Vir. 88 s. 202–206.
- JOKI, AULIS J. 1972: Maailman kielet. Toinen, korjattu ja lisätty painos. SKS, Helsinki. (1. p. 1966.)
- JUSSILA, RAIMO 1993: Tuhatvuotiset murteenkeruutalkoot. – Vir. 97 s. 445–454.
- KARTTUNEN, KLAUS 1992: Itää etsimässä. Eurooppalaisen Aasian-tutkimuksen vaiheita. Yliopistopaino, Helsinki.
- Lg. = Language. Journal of the Linguistic Society of America. Baltimore.
- LOUKOTKA, CESTMIR 1968: Classification of South American Indian languages. Toim. Johannes Wilbert. Los Angeles, Latin American Quarter, University of California.
- NIEMI, JUSSI 1990: On päästävä kiinni alkukielen rakenteeseen. Helsingin Sanomat 11. 11.
- ROBINS, R. H. – UHLENBECK, E. M. (toim.) 1991: Endangered languages. Berg Publishers, Worcester.
- RÓT, SÁNDOR 1990: »Lautgesetze» oder phonetische/phonologische Tendenzen in der Arealetymologie. – CSIFU 1B s. 61–63.
- RUHLEN, MERRITT 1987: A guide to the world's languages. Volume I: Classification. Stanford, California.
- TURUNEN, SEPPO 1990a: Vertaileva tutkimus vie alkukielen jäljille. Helsingin Sanomat 1. 11.
- 1990b: Kielitutkimuksilla tietoa asutamisesta. Helsingin Sanomat 22. 11.
- Vir. = Virittäjä. Kotikielen Seuran aikauslehti. Helsinki.